

צה"ל לאחר "חרבות ברזל" – משמעויות לבניין הכוח בתקופה של איזודאות לגבי תרחיש המלחמה העתידית והאויב המרכזי – תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל ואלוף (מיל') מוטי ברוך

ד"ר מאיר פינקל, ראש תחום מחקר במרכז דדו; אלוף (מיל') מוטי ברוך, מפקד הגיס המטכלי ומפקד פיקוד האימונים ההכשרות לשעבר.

תקציר

המאמר דן בהכוונת בניין הכוח של צה"ל במצב הנוכחי. הוא טוען כי בשל איהודאות הרבה בנוגע לתרחיש מלחמה עתידית ולהגדרת האויב העיקרי שמולו נבנה כוחו של צה"ל, יש סכנה של מיקוד יתר בתרחיש שנתפס לכאורה הברור ביותר – איראן. במאמר מוצגת התקופה שלפני מלחמת לבנון השנייה, בה שררה איהודאות בהקשר הכוונת בניין הכוח, תוך מיקודו בלחימה ב"מעגל פנימי", והבעיות נבעו מכך. בהמשך נדונות המלצות ועדת נגל למיקוד בניין הכוח במלחמה רחבת היקף מול איראן. בסיום נמליץ כי תרחיש הייחוס לבניין הכוח של צה"ל במעגל ראשון יהיה מרחיב יותר, ויכלול, לצורך ההמחשה, את כיבוש לבנון והכרעת חזבאללה, גם אם כיום הדבר אינו נראה הכרחי.

מבוא – הבעיה

במלחמת "חרבות ברזל" הוכח הצורך בהחזקת יכולת לחימה יבשתית רחבת היקף לאחר שנים של דיון צבאי-ביטחוני בנושא. במהלך המלחמה נכבשה עזה, והפעילות בה בשנים הקרובות צפויה להיות שילוב של פעולות הגנתיות והתקפיות; בלבנון הובס חזבאללה תוך פעולה אווירית נרחבת ופעולה התקפית מוגבלת של כוחות היבשה, שעוברים כעת לפעילות הגנתית; בסוריה הפעילות היבשתית היא הגנתית, אך נעשית בחלקה מעבר לגבול. אומנם צבא סוריה התפרק, אך לא ברור מה יתפתח במקומו. בראייה לעתיד, למרות הצלחת הפעולה בכיבוש שטח, בהשמדת אויב ותשתיות אויב בעזה ובהשמדת תשתיות אויב במרחב הגבול בלבנון, לא ברור מהו התרחיש שינחה את בניין כוחות היבשה לעתיד. בזירה האווירית אפשר לזהות חלקית חוסר בהירות דומה, שכן "בנקי המטרות" של עזה, של לבנון ושל סוריה נתקפו בהצלחה, וכעת לא ברור למשל, מהי כמות החימושים הנדרשת. לפי דו"ח "ועדת נגל" מדצמבר 2024, החיל נדרש להתמקד בפעולות באיראן (נגל, 2024), אולם זהו מתווה חלקי ביותר לבניין הכוח, שחסרים בו מרכיבים רבים למלחמה במעגל ראשון. הטיית יתר של בניין כוח למעגל שלישי, שעלולה להתברר בעתיד כלא נחוצה או כלא ורסטילית, עשויה לפגוע בבניין הכוח למעגל ראשון.

בצה"ל נהוג שהנחיה מדינית – גם אם היא עמומה או פרשנות של אנשי הצבא – מכוונת את התוכניות המבצעיות ומשפיעה במידה רבה גם על תהליכי בניין הכוח. השפעה זו ניכרת בעיקר בתחומי האימונים, החלפים והמלאים. דוגמה לכך היא טווחי הפעולה של כוחות היבשה בלבנון – במלחמת לבנון הראשונה התוכניות כללו טווח פעולה של כמאה ק"מ, ואילו במלחמת לבנון השנייה ובמלחמת חרבות ברזל הטווח עמד על כעשרה ק"מ בלבד. לתוכניות האלה יש השלכות רבות על יכולות הלוגיסטיקה (הכוללות: אמצעים, ניווד והיקף כוחות המגויסים על הצירים), הרפואה, התקשוב, הפו"ש ועוד. גם בחיל האוויר לטווחי הפעולה יש השפעות רבות על בניין הכוח, כמו בתחום התדלוק האווירי. דוגמה שנייה היא כמות הזירות שבהן נדרש צה"ל לתקוף ברזמנית, עם דגש על לחימה ביבשה. לפני הסכם השלום עם מצרים נערך צה"ל ותכנן להילחם לפחות בשתי חזיתות יבשתיות נפרדות ורחוקות זו מזו – סיני ורמת הגולן. ההיערכות הזו השפיעה משמעותית על היקף סד"כ (סדר כוחות) היבשה, על פריסתו ועל מלאיו. הצורך של חיל האוויר להתמודד במקביל מול שני חילות אוויר הרחיק בדומה לכך את בניין הכוח ואת התוכניות.

יש אמירה כי "צה"ל יודע מי הם אויביו והיכן יילחם", ולכן לכאורה, אפשרי ונכון שהתוכניות האופרטיביות, המבוססות על היכרות מעמיקה עם האויבים ועם הגאוגרפיה של זירות הלחימה, יכוונו את בניין הכוח. צה"ל מציג את תוכניותיו המבצעיות ואת תוכניות בניין הכוח שלו לדרג

המדיני, כך שלכאורה יש הבנה משותפת בין מדרגית בנוגע לדרישות מצה"ל במלחמה עתידית ולהתאמת המשאבים שהדרג המדיני מקצה לכך (תקציב, כוח אדם ועוד). הבעיה היא שההיסטוריה מלמדת כי המציאות שונה מהחזוי מראש, לעיתים בפער גדול. הדרג המדיני מטיל על צה"ל לבצע פעולות בהתאם למציאות, גם כאשר הן חורגות משמעותית מהתוכניות האופרטיביות שהוכנו לפני העימות ומבניין הכוח שנועד לאפשר את מימושו. דוגמה לכך היא כיבוש הערים הפלסטיניות באיו"ש במסגרת מבצע "חומת מגן" (2002) לאחר תקופה של תהליך הסכמי. בתקופה זו התמקדו כוחות היבשה הסדירים בבט"ש (ביטחון שוטף) נגד טרור, הפסיקו להתאמן בתרגילים משולבים וכמעט איבדו את יכולתם להילחם בקרב משולב (פינקל, יוני 2022). דוגמה נוספת היא פעולה רחבה בדרום לבנון במלחמת לבנון השנייה (2006). הפעולה נערכה למרות התפיסה של "לתת לרקטות להחליד", שבשלה לא היו לצה"ל תוכניות מוסכמות לפעולה יבשתית או מטרות לתקיפת חיל האוויר (פינקל, אפריל 2022). כיבוש עזה במלחמת "חרבות ברזל" הוא דוגמה נוספת, כי הוא בוצע לאחר כמעט שני עשורים של מבצעים מוגבלים, שבהם כמעט לא הופעלו כוחות יבשה בפעילות התקפית. בהתאם לתפיסת המבצעים המוגבלים, תוכניות הפעולה היבשתיות הלכו והצטמצמו. בפועל התקיימה לחימה רצופה של כמה אוגדות יותר משנה, למרות שהצבא נבנה מתוך הנחה שהשלב העצים במלחמה ימשך מספר שבועות בלבד.

הסכנה שעליה מתריע המאמר היא, שבשל הקושי להגדיר את השתנות חזבאללה – תפיסת הלחימה העדכנית שלו לאחר הפגיעה ביכולותיו, שיקומו הפיזי והתמיכה האיראנית בו – ובשל המצב בסוריה ואולי אף בעזה, יהפכו תוכניות צה"ל לזירות אלה, למרות שזהו אינו המצב כעת, מוגבלות במהותן. דו"ח ועדת נגל המוצג בהמשך מצביע על כך במפורש, והוא תמרור אזהרה לעתיד. באופן פרדוקסלי, שלא כתובנה העקרונית בדבר החיזוק והשימור של יכולת תמרון רחב היקף ובמשך ארוך, ייתכן שבניין כוחות היבשה בהיבטים כמו כשירות התמרון לעומק, פעולה בעומק ולחימה ממושכת בשטחים נרחבים, ייחלש עוד יותר. בתחום האוויר, הסכנה היא במיקוד יתר במעגלים רחוקים עם מאפייניהם היחודיים, תוך צמצום יכולת התקיפה במעגל ראשון והאפשרות לסייע לכוחות היבשה המתמרנים. חיל האוויר הוא גוף משימתי מאוד, ומיקוד כזה עלול ליצור הטיה ברורה ומיידית עבורו, כי המשימה כזרוע אסטרטגית נתפסת כמימוש מיטבי של יעוד החיל, בעוד שתחזוקת ההכשרות והאימונים של שיתוף הפעולה אוויר-יבשה יקרה וסיזיפית (למרות הצלחתו במלחמה). גם אמ"ן, בעל יכולת ההתאמה המהירה יחסית, עשוי למקד את משאבי האיסוף והמחקר במעגל שלישי תוך הזנחת מחקר לבניין "בנקי מטרות" חדשים למעגל ראשון עבור חיל האוויר ועבור תמרון יבשתי.

איננו טוענים שבניין כוח לתרחיש של מלחמה קונבנציונלית מול איראן אינו נדרש. עם זאת, לדעתנו אסור שתיווצר הטיה מוגזמת לתרחיש האיראני רק בשל המצב הזמני, שבו הוא האיום היחיד הברור (אם כי המענה לו אינו בהכרח ברור), בשונה משאר האיומים שאינם ברורים כי הם בתהליכי שינוי. מחירה של הטיה כזאת עלולים להתברר רק בהמשך, כשיתברר אופיים של איומים אחרים. בהמשך נציג מקרה מבחן מההיסטוריה של צה"ל, ננתח את הכוונת דו"ח ועדת נגל לבניין הכוח, ונסיים בהמלצות.

כוחות צה"ל בקרב במאורן א־ראס במהלך מלחמת לבנון השנייה. בשנים שלפני מלחמת לבנון השנייה, אי וודאות באשר לתרחיש היחוס לבניין הכוח, הביאה להטיה לתרחיש המיידני – לחימה בטרור (צילום: דובר צה"ל).

מקרה מבחן – "איבוד הכיוון" בצה"ל מאמצע שנות התשעים עד מלחמת לבנון השנייה, ההטיה ל"מעגל הפנימי" והשלכותיה הקשות על בניין הכוח היבשתי ועל סיוע אווירי ליבשה

תרחיש הייחוס של צה"ל לבניין הכוח בכלל התחומים היה עד הסכם השלום עם מצרים בסוף שנות השבעים, תרחיש של מלחמה רב־זירתית מול מצרים כאויב הייחוס הראשי ומול חזית מזרחית הכוללת את סוריה וירדן עם חיל משלוח עיראקי כאויבים משניים. התוכניות לתרחיש זה כללו דרך קבע מצבים אפשריים של פרוץ מלחמה ביוזמת האויב או ביוזמת ישראל, הגנה אם תידרש ומתקפה לתוך שטח האויב בשתי זירות בהדרגה או במקביל. משמעות המתקפה לחיל האוויר היו צורך בפגיעה בשני חילות אוויר או יותר, השגת עליונות אווירית וסיוע למתקפה יבשתית להשמדת עיקר סד"כ האויב ולכיבוש שטח כקלף מיקוח מדיני.

מסוף שנות השבעים ועד אמצע שנות התשעים עבר התרחיש המרכזי מהזירה הדרומית לזירה המזרחית. התרחיש כלל התקפה משולבת ומפתיעה של צבאות סוריה וירדן עם חיל משלוח עיראקי גדול שינוע ממערב לעיראק אם לא עבר לירדן עוד קודם. בהתאם לתרחיש זה, נבנה והותאם סד"כ יבשתי ואווירי שיוכל להתמודד עימו.

באמצע שנות התשעים, לאחר התמוטטות ברית המועצות, הייתה ההערכה שהיכולת של סוריה לצאת למלחמה פחתה. התפתחות זו, נוסף לפגיעה בצבא עיראק במלחמת המפרץ (1991) ולהסכם השלום עם ירדן (1994), הורידה את תרחיש הזירה המזרחית מסדר היום. למרות היחלשותה של סוריה, היא נשארה מגדירת איום הייחוס. נפילת עיראק ב־2003 והשהייה האמריקאית בה יצרו מציאות ביטחונית נוחה עוד יותר לישראל. מצב זה, עם האינתיפאדה השנייה באיו"ש ועם פעילות הבט"ש ברצועת הביטחון בלבנון (עד שנת 2000), הביא לתפיסה ש"תם עידן המלחמות הגדולות". עקב כך הפכו תוכניות הפעולה היבשתית בסוריה ובלבנון מצומצמות יותר ויותר, סד"כ היבשה צומצם וכך גם כשירותו. במקביל, בשנת 2000 בוטל בצה"ל הסיוע האווירי של מטוסי קרב לכוחות היבשה, מכיוון שהוא לא נדרש בלחימה בטרור באיו"ש ובאזור חבל עזה והיה יקר לתחזוקה. ביטוי מובהק למגמה זו מופיע מסמך אסטרטגיית צה"ל 2006 שקבע כי "נגמרו מלחמות התמרון" (אמ"ץ–תוה"ד, 2006, עמ' 44).¹ המסמך נגזר לאחר מלחמת לבנון השנייה.

¹ ראו שם: "היכולות הצבאיות המתקדמות מייצרות מגמה קבועה של שינוי משקל הכובד מתמרון קרקעי נרחב לאש מדויקת, לשליטה מנגד, לפשיטות קרקעיות מוגבלות. כל אלה מאפשרים השגת הכרעה מבלי להידרש לתמרונים רחבים ועמוקים לשם כיבוש נרחב של שטח אויב. נוכחות קרקעית מתמשכת בשטח האויב מהווה נטל גובר לאורך זמן, משרתת

הקושי בהכוונת בניין הכוח בעשור זה הייתה מבוססת על ארבע "רגליים": הראשונה צוינה לעיל, והתמקדה בסוריה כאויב המרכזי, שמלחמה עימה הייתה התרחיש המרכזי שהנחה את בניין הכוח הבסיסי של צה"ל [כולל סד"כ, היקף הרק"ם (רכבי קרב משורייני), המטוסים, החימושים והמלאים], למרות שיכולותיה הצבאיות היו בדעיכה. תוכניות המלחמה בזירה זו הפכו לחימה מנגד, שכונתה במסמך אסטרטגיית צה"ל משנת 2002 "מגננה התקפית" (אמ"ץ-תוה"ד, 2002, עמ' 80) – לחימה באמצעות חימושים מדויקים יבשתיים כמו טילי תמוז (שהוכנסו לשימוש מאמצע שנות השמונים) וחימושים מדויקים אוויריים כמו כטמ"מ זיק (מאמצע שנות התשעים). פעולה יבשתית נתפסה כאפשרות ולא כהכרח, ובהתאם לכך צומצמו התוכניות האופרטיביות. צה"ל קבע כי מערך המילואים אינו נדרש בפועל, ותחת הכותרת "מרכזיות (ולעיתים בלעדיות) הצבא הסדיר" נכתב "על הכוח הסדיר מוטל לממש כמעט בעצמו את ההישגים הנדרשים" (אמ"ץ-תוה"ד, 2006, עמ' 123). לבנון נתפסה כזירת עימות של בט"ש, ולא הוכנו עבורה תוכניות מלחמה משמעותיות.

הרגל השנייה היא התפתחות ההמשגה בנושא "קשת עימותים" – החל מעימות מוגבל (שכונה גם עימות נמוך עצימות – ענ"א) באיו"ש, שהיה בשיאו בעת כתיבת התפיסה, דרך "מלחמה כוללת" בעימות גבוהה עצימות (עג"ע), שנחשב פחות רלוונטי, וכלה בלחימה במעגל שלישי מול איום הגרעין האיראני, שעמד על סדר היום, וקיבל דחיפה בעקבות הצהרותיו של נשיא איראן אחמדינז'אד ב-2005 (שם, לאורך כל המסמך). צה"ל התקשה לתעדף בין שלושת דפוסי האיום ביחס לתרחיש הקלסי של מלחמה כוללת מול צבאות, שהיה עד אז התרחיש היחיד בפועל. מצב זה הוביל לדיון ראשון מסוגו בצה"ל, על בניין כוח "מבוסס יכולות גנריות" בשונה מ"בניין כוח מבוסס תרחישים" (תרחישי מלחמה) שהיה נהוג עד אז. מסמך תפיסת ההפעלה המטכ"לית משנת 2006, המסמן את סוף התקופה, כמעט אינו עוסק בתרחישי מלחמה או בהישגים הנדרשים מצה"ל בזירות השונות. זאת בשונה מקודמו משנת 2002, שפירט את ההישגים הנדרשים מול כל אויב ובכל זירה. במסמך מ-2006 נכתב, כי עד כה תכנן צה"ל בעיקר לפי תרחישים, ואילו "תכנון לפי יכולות אימצו בעיקר צבאות רב-זירותיים, שמספר התרחישים הרלוונטיים שלהם היה גדול ומקשה למקד את התכנון" (שם, עמ' 152). המענה לריבוי התרחישים שמולם עמד צה"ל באותה עת, כלל שילוב של תכנון לפי יכולות ולפי תרחישים (שם, עמ' 154). בפועל, הדיון במסמך התפיסה התמקד בעולם מושגים חדש וכללי מאוד, כמו "יכולות אב", "יכולות ליבה" ו"יכולות תחומיות", מבלי לציין תרחישים מוגדרים והישגים נדרשים בזירות השונות (שם, עמ' 149–164). ההתייחסות הכללית הזו משקפת גם היא את בעיית הגדרת התרחיש המבצעי המכווין את בניין הכוח.

הרגל השלישית התבטאה בכך, שמסוף שנות התשעים ועד 2006 מיקד צה"ל את בניין כוחות היבשה בלחימה בטרור כתרחיש ייחוס מרכזי. תרחיש זה החליף בהדרגה את תרחיש המלחמה מול צבאות, בעיקר בתחומים של הכשרות ואימונים (חטיבה, אוגדה וקרב משולב) ושל ארגון יחידות (תוך צמצום היקף יחידות השריון והארטילריה, המלאים והחלפים). דפוס בניין כוח זה היה ההפך מההגדרה של "רב-תכליתי", כפי שהתברר במלחמת לבנון השנייה. כך אוחדו הפלוגות החטיבתיות בחטיבות החי"ר לכדי גדס"ר (גדודי סיור), כדי ליצור באיו"ש גזרות גדודיות נוחות יותר לשליטה; הוקמו גדודי ה-90 לאיו"ש – הפעם הראשונה שבה צה"ל הקים סדרת גדודים קרביים ייעודיים לתרחיש שאינו מלחמה; נעשו ניסויים להפיכת הגדס"רים ליחידות טקטיות לעימות מוגבל (יט"ע); גדודי איסוף קרבי עברו הסבה לגדודי תצפיות ניחים ברום; לוחמי שריון ותותחנים עסקו בעיקר בפעילות רגלית ואיבדו את כשירותם המקצועית; ופסקו קורסי מפקדי חטיבות ומפקדי אוגדות (פינקל, 2013, 98–113). המיקוד הזה תרם לאפקטיביות של צה"ל באיו"ש תחילת שנות ה-2000, עד מבצע "חומת מגן", אך היו לו מחירים כבדים בפרוץ מלחמת לבנון השנייה.

הרגל הרביעית נוגעת למצב הכלכלי שחייב צמצום בהוצאות הביטחון והביא להקטנה משמעותית בסד"כ, שנראה באותה עת הרבה פחות חשוב מבעבר – צמצום מפקדות אוגדה, ג'יס ובעיקר חטיבות שריון וארטילריה.

סכנת ההטיה ל"מעגל שלישי" כפי שבאה לידי ביטוי בדו"ח ועדת נגל – 2024

פסקה זו עוסקת בשני היבטים. הראשון הוא איהוודאות הרבה שבה מצוי צה"ל כעת בבואו להגדיר את תרחיש הייחוס לבניין הכוח, בדגש על חימושים, מלאים וכשירות הכוחות. השני הוא סדר העדיפות שמציעה ועדת נגל והשלכותיו, אם יתקבל, על יכולת הפעולה במעגל ראשון.

הדו"ח הבלתי מסווג של "הוועדה לבחינת תקציב מערכת הביטחון ובניין הכוח בראשות תא"ל (מיל') פרופסור יעקב נגל" (ועדת נגל) מציג ניתוח של הסביבה האסטרטגית הנוכחית. הניתוח מזהה את איראן כאיום המרכזי על ישראל, לא רק בשל תחום הגרעין, אלא גם בשל יכולת האש (ישירות ובאמצעות שלוחים) מהסוג שהפגינה במלחמת חרבות ברזל. לפי הוועדה "המצב שנוצר בעזה, בסוריה ובלבנון יאפשר כנראה לצה"ל לבנות מדיניות לחימה פחות אינטנסיבית, בתוספת מב"ם רציף במרחב ענקי" (נגל, 2024, עמ' 22). הוועדה קבעה שהפער המרכזי ביכולת של צה"ל הוא מול איראן (ביחס לדפוס הפעולה שקבעה כי נדרש מולה – ראו מטה), תוך הנחה, מקילה מאוד לדעתנו, המשתמעת מתוך הכתוב, שבעשור הקרוב בו עוסק המסמך לא צפויה מלחמה רחבת היקף בלבנון. מהדו"ח משתמע, שחזבאללה שהוכה קשות במלחמה, אך מחזיק עדיין בכמויות גדולות של סד"כ ואמל"ח, לא יתאושש בשנים הקרובות עד כדי פתיחה במלחמה נגד ישראל. זאת גם לא בגישה שאפיינה אותו אחרי מלחמת לבנון השנייה של "ניצחון באי-הפסד": מלחמת התשה נגד העורף הישראלי ממערכי האש שנתרו מצפון לליטני והגנה תוך גביית מחיר מכוחות ישראליים שיתקפו בלבנון. הביקורת הראשונה שלנו נוגעת לפתרון המהיר שהוועדה הציעה לאבחון המצב, בעוד אי-הוודאות עדיין רבה: חזבאללה בעצמו מחשב את צעדי בלבנון, לא ברור מה יהיה בעתיד מצבה של מדינת ירדן, מהלכיה של תורכיה, ומהלכיה של איראן עם כניסת טראמפ לבית הלבן עדיין אינם ידועים. לסיכום, הוועדה דנה בקצרה באיהוודאות הרבה, שניתן לכנותה כעת כ"שבר בהיסטוריה" של המזרח התיכון והגיעה למסקנות, שהן הבסיס להמלצותיה.

החלק השני של ביקורתנו עוסק בסדר עדיפות ברור שאותו הציגה הוועדה (נוסף לצורכי כוח האדם, חיזוק עצמאות החימוש והעליונות הטכנולוגית): "חיזוק משמעותי של המוכנות לתקיפה במעגל שלישי; חיזוק ההגנה בגבולות; חיזוק יכולת הגנ"א [הגנה אווירית] רב-שכבתית; חיזוק היציבה היבשתית ויכולת התמרון הרב-ממדי, לצד שיקום וחזרה לכשירות" (שם, עמ' 5–7). על רקע האמור, הוועדה מציעה שאחרי התוספות התקציביות המפורטות בדו"ח, יחולק תקציב הביטחון באופן הבא: 29% לתקיפה במעגל שלישי (מעגל שלישי), 20% להגנ"א, 6% להגנת גבולות (בעיקר למכשולים ולגדרות); 19% לתמרון, מלאים וכשירות (שם, עמ' 55). נציין רק שלאור המלצות הוועדה לבניין יכולת מול איראן נדרשת "היערכות לניהול מערכה קונבנציונלית רב-זירתית מתמשכת ורציפה [...] בניית יכולת שיאפשרו פגיעה עוצמתית ומדויקת במרכיבי ליבה וכובד של מערכי האויב ומגוון רחב כולל חימושים בתפוצה רחבה" (שם, עמ' 30–31). ייתכן שניתן לזהות כאן החלה של הגיונות הכרעה צבאית, המתאימים למעגל ראשון מול אויבים קרובים וחלשים יחסית, לתרחיש של מלחמה במעגל שלישי מול מדינה בת תשעים מיליון תושבים במרחק של יותר מ-1500 ק"מ, שבירתה ספגה מאות טק"ק (טילי קרקע-קרקע) במלחמת איראן-עיראק. אולם זהו נושא לדיון אחר.

הדו"ח מתייחס מעט מאוד ליכולת הנדרשת מפעולה יבשתית, והוא נעדר לחלוטין דיון על כיבוש שטח והחזקתו כמרחב אבטחה וכקלף מיקוח אסטרטגי במסגרת הסדרי ביטחון, כפי המתרחש כעת בעזה, בלבנון ובסוריה. הדיון המפורט ביותר בנוגע להישגים הנדרשים מכוחות היבשה, נסמך על התובנה שצוינה מעלה לגבי המשכיות חולשת החזבאללה, ומופיע בהקשר של נושא ההגנה בגבולות. עם זאת, גם שם תפקידם של כוחות היבשה אינו מצוין תמיד במפורש: תפיסת "עומק קדומני", שעל פיה צה"ל יחזיק רצועות ביטחון של 2–3 ק"מ, יבצע פעולות ממוקדות לסיכול תשתיות התבצרות ושיגור עד לטווח של עשרה קילומטרים, ויפעל ב"אזורים עמוקים יותר שיחייבו פעילות המושתתת בעיקרה על יחידות מיוחדות ופעילות אווירית מוכוונת מודיעין" (שם, עמ' 26). עוד נכתב, כי חציו הראשון של התר"ש (תוכנית רב-שנתית) יוקדש לשיקום יכולת התמרון (חלפים, מלאים ואחזקת רק"ם), ואילו הרחבת היכולת תבוצע רק בחציו השני (שם, עמ' 7–8).

המתח במשאבים בין הצורך לחזק את יכולת התקיפה במעגל שלישי לבין הצורך ביכולת תמרון משמעותית, מתבטא בפסקאות שונות לאורך הדו"ח הכוללות סתירה פנימית: "שילוב יכולות אוויר, מודיעין ואש בתמרון באופן המוצלח, כפי שהוא בא לידי ביטוי במערכה הנוכחית, זקוק להעמקה ולשיפור לאור העובדה שמרכיבים אלו שתמכו בתמרון, יצטרכו לפנות הרבה יותר קשב, הן בבניין כוח והן בהפעלתו, למערכה מול איראן שאנחנו כבר בעיצומה" (שם, עמ' 26).

ובהמשך: "נראה שהדרך היחידה שתאפשר לצה"ל לשחרר משאבים מטכ"ליים למשימות במעגלים רחוקים, היא להפחית באופן דרמטי את התלות בהם במעגל הראשון, ולאפשר בניין כוח מתממן אוטונומי [...] שיוכו הזרועי של הכוח המתממן הוא אומנם ביבשה, אך הרכיבים שכבר ראינו את הטמעתם במלחמה הזאת, ושאינם בעלי שיוך זרוע יבשתי מובהק, יחייבו שילוב בין זרועי ובין חיילי

הדוק בבניינו ובהפעלתו של הכוח המתמרן" (שם). על פי הצעת הוועדה, הגברת תחומי העצמאות של צבא היבשה תיעשה באמצעות שיפור הדיגיטציה שלו, פיתוח חיל טילים משמעותי ומרכיבים נוספים, שלא ברור כיצד הם יכסו על פערים במודיעין ובאש אווירית שיתועדפו למעגל שלישי. הסכנה במקרה זה דומה לזו ששררה בשנות התשעים, אך מסיבה שונה. היעדרו לכאורה של איום משמעותי במעגל ראשון לצד איום ברור ממעגל"ש יטה את בניין הכוח למעגל"ש ולהגנת הגבולות, מאחר שקל להגדיר ולאפיין אותם. כפי שבשנות התשעים היעדרו לכאורה של איום במעגל ראשון לצד איום ברור ממעגל פנימי באיו"ש היטה את בניין הכוח אליו.

כוחות צה"ל בחא'ין יונס במהלך מלחמת "חרבות ברזל". הסכנה כעת היא שעקב אי הוודאות לגבי תרחיש המלחמה העתידית והאויב המרכזי, תתפתח הטיה לתרחיש המיידי – איראן, (צילום: דובר צה"ל).

מבט לעתיד

"שובה" של תופעת המלחמה בקיץ 2006 עם פרוץ מלחמת לבנון השנייה, "אחזר" החלטות מוטות בניין כוח לבט"ש, כמו עצירת החלטות של סגירת סד"כ והקמה מחדש של מפקדות גיס. תרחיש הייחוס המרכזי של צה"ל בכל ממדי הלחימה הפך מאותה עת להיות חזבאללה, ובניין הכוח הוכווון בהתאם לתוכניות המלחמה נגדו. כך גם ההפך – היכולות הגבילו את היקף הפעולה האפשרית, תוך שכנוע עצמי כי האפשרי הוא גם המספיק והנכון. יש לציין, כי האיום של התקפת רציון על יישובים בגבול מיקד את כוחות היבשה בהגנה וצמצם עוד יותר את הכוח הזמין להתקפה בשלבי המלחמה הראשונים.

כאמור, לפי דו"ח ועדת נגל, תרחיש של מלחמה רחבת היקף בלבנון ירד לכאורה מסדר היום של התר"ש, מאחר שיכולת רציון לתקוף את קו גבול הצפון נוטרלה, "בנקי המטרות" הותקפו וחזבאללה נפגע קשות בכל מערכיו ודרגיו. העדיפות הראשונה ניתנת לפעולה במעגל שלישי, ונשאלת השאלה: מה הוא, אם כן, התרחיש המכוון את בניין הכוח של צה"ל במעגל ראשון בהתבוננות על חמש עד עשר השנים הבאות?

על רקע תיאור הבעיה והלמידה ממקרה המבחן, הצעתנו הראשונה היא "להתנתק" מההווה ולהגדיר הגדרה כללית, שלפיה לצה"ל דרושה "יכולת אב" של "תמרון למרחק מאה ק"מ (=לביירות ובקעא) בהיקף של 4–5 אוגדות", ויתכן שמרחבים דומים בזירות אחרות. הגדרה זו תכווין את היקף הסד"כ העיקרי ביבשה ואת איכותו (טנקים, נגמ"שים, אמצעי אש וכדומה). לקביעה כזו, שצה"ל נדרש להביא לאישור הדרג המדיני, יש משמעות ניכרת, כמו העובדה, שכדי לכבוש שטחים רחבי היקף צריך להישען על לחימה ממוכנת-משוריינת ולא על פעולה שעיקרה רגלית היוצאת מקו הגבול, כפי שנעשה במבצע "חיצו הצפון".

ייצורם של טנקי מרכבה סימן 3 החל ב-1990 והסתיים ב-2003, עם תחילת ייצור טנקי מרכבה סימן 4. העובדה שעיקר מערך המילואים משתמש בהם, והצורך לשדרגם במגוון היבטים, מעידה על המשמעות הרבה שתהיה להגדרת "כושר תמרון למרחק 100 ק"מ...". העלות הנדרשת לכך עצומה, וכך גם בהקשר נגמ"ש הנמר, שבקושי נכנס למערך המילואים. אין מדובר בהרחבת צבא היבשה (מעבר לחטיבות ההגנה המרחבית של אוגדת דוד, שנועדו לשחרר כוחות איכותיים לפעילות התקפית ושעלותן מצומצמת, ולהגדלת סד"כ חי"ר סדיר לצורכי פעילות בט"ש לצמצום נטל

המילואים). משום כך אין בסיס לדאגותיו של פרופסור אורי בריוסף מהרחבה בלתי מבוקרת של הצבא (כפי שלדבריו התרחשה אחרי מלחמת יום הכיפורים). בריוסף המליץ על "הפיכת סדר הכוחות הקיים של צה"ל לאיכותי, מקצועי ומוכן יותר לאתגרי שדה הקרב העתידי" (בריוסף, 2025). בהנחה שטנקי מרכבה סימן 4 ונגמ"שי נמר עם מערכות הגנה פעילה, שדרוג טנקי מרכבה סימן 3, קישוריות דיגיטלית לשאר הכוחות וכדומה, הם חלק מעניין האיכות, הרי שגם בלי הרחבת הסדר"כ בטנק אחד ובלוחם חי"ר אחד נדרשת השקעה אדירה בכוחות היבשה.

הגדרת "יכולת אב" מהסוג שתואר, תסייע גם להכחיד את הדפוס החוזר של הנכונות להתעלם מחוסר מוכנות של עוצבות מילואים. אסור להשלים עם מצב שבו לחלק ניכר מהן אין משאיות ונגמ"שים, וכוח האש העצמאי שלהן מצומצם (מרגמות ונשק מסייע גדודי אחר). הגדרה כללית כזו תתאים גם להתמודדות עם תפניות אסטרטגיות, כמו נפילת ירדן בידי קיצונים סונים או חזרת מצרים לשלטון האחים המוסלמים, במצב שבו צה"ל יידרש להגן על הגבול מתוך שטח מדינות אלו. להגדרה כזו יש גם השפעות מיידיות יותר, שאפשר לכנותן בניין כוח "קצר טווח". מערך המילואים יידרש לשמור על כשירותו כמו המערך הסדיר, אלא אם משהו יטען כי המלחמה הוכיחה שאפשר לשפר גם כשירות נמוכה תוך זמן קצר לפני יציאה לתמרון, ויחליט שזהו מנגנון אפשרי גם לעתיד. תרגילי חטיבה ואוגדה (גם אם שלדיים בעת הקרובה עקב פריסת הכוחות בגבולות ובאיו"ש) יידרשו להשתרע על פני טווחי תנועה של עשרות קילומטרים מקו הגבול ולהיפרד (unlearning) מהרגלים שנרכשו בלחימה בעזה ובלבנון, כמו הסתמכות על מענה רפואי של פינוי "בשעת הזהב" לבתי חולים, תוך חזרה לכשירות של תרגול פריסת תאג"דים [תחנות איסוף (נפגעים) גדודיות] בעומק השטח וטיפול בפצועים בהם, והרשימה ארוכה.

אנו מניחים שקשה לשנות את התרבות הארגונית של צה"ל ובהיעדר תוכנית אופרטיבית, יהיה קשה להכווין את בניין הכוח, במיוחד בתחומי האימונים, המלאים והחלפים. לפיכך אנו מציעים, שנוסף לתוכנית אופרטיבית המתאימה למצב הנוכחי של איבהירות, תחת הנחה שחזבאללה חלש יחסית, צה"ל יכין גם "תוכנית מגירה" לכיבוש לבנון עד קו ביירות–בקעא ולהכרעת חזבאללה.

תוכנית כזאת נדרשת בראש ובראשונה מהסיבות שצינו מעלה, למקרה שהמציאות תסתור את הערכותינו, והדרג המדיני ידרוש את מימושה. נוסף לכך, היא תסייע להתגבר על חסם מחשבתי מוכר בצה"ל, לפיו, לדוגמה, כאשר התכנון האופרטיבי ה"רלוונטי" (בעיני המתכנן, לפני מלחמה) של חטיבה הוא לפעול בטווח של עשרה קילומטרים, היא הולכת ומתמקדת בטווח הזה, גם אם יש אצל מפקדיה הבנה עמומה (בהעדר תוכנית) שיתכן ויידרש ממנה לפעול בטווח גדול פי עשרה.

כדי לעשות זאת, בצבא שהתרגל לתכנן תוכניות לפרטי פרטים לפני מלחמות (ואז להזניחן ולתכנן מחדש, כפי שקרה), נציע כי התוכנית תישאר ברמת המטכ"ל–פיקוד–גיס ואולי גם אוגדה. דיונים, תכנונים עקרוניים ומשחקי מלחמה ייערכו בדרגים אלו. בדרגי החטיבה ומטה התוכנית תהיה מוכרת באופן כללי, אך לא יערכו עליה תהליכי תכנון פרטניים כפי שנהוג כיום בצה"ל. לכוחות בדרג החטיבה ומטה תוגדר כשירות בסיסית שעליהם יהיה לעמוד בה בהצטיינות, והיא תכלול יכולות כמו תמרון רציף למאה ק"מ תוך לחימה בשטחים בנויים וסבוכים.

מאמרנו עוסק בהחלטות על בניין כוח בתנאי איזודאות ומציג דוגמאות לסיכונים הכרוכים בכך. במבט רחב יותר, יש נושאים שלא נכללו במאמר זה, אך חיוני לדון בהם בצה"ל ובמערכת הביטחון לפני קבלת החלטות עקרוניות, כמו בניין כוח שנועד ישירות להרתעה; המשמעות של ניהול מערכות עצומות בשתי זירות או יותר; ומשמעותן של תמורות פוטנציאליות עתידיות במדינות כמו מצרים, ירדן ותורכיה.

תודה למעירים: אלוף אייל הראל, ראש אג"ת; תא"ל (ד"ר) אייל פכט, מפקד מרכז דדו; תא"ל (מיל') יורם חמו, ראש המרכז לעיצוב בניין הכוח באג"ת; אל"ם חיים, ראש מנת"ם באג"ת; סא"ל אילאיל, ראש מחלקת תכנון אסטרטגי בחטיבת התכנון באג"ת; ד"ר זאב אלרון, ראש תחום בניין הכוח במחלקה להיסטוריה של צה"ל.

רשימת המקורות:

- אמ"ץ–תוה"ד (אפריל 2006). תפיסת ההפעלה המטכ"לית לצה"ל, מהדורה א'.
- אמ"ץ–תוה"ד (2002). אסטרטגיית צה"ל.
- בריוסף, אורי (7 בינואר 2025). "גדול, חזק, מיותר". הארץ.
- נגל, יעקב (21 בדצמבר 2024). הוועדה לבחינת תקציב מערכת הביטחון ובניין הכוח בראשות תא"ל (מיל') פרופסור יעקב נגל. גרסה לא מסווגת.

- פינקל, מאיר (2013). "המתח בין הצלחות בבט"ש לסיכון שבהנחתת יכולות נדרשות במלחמה". בתוך: פינקל, מאיר, "אתגרים ומתחים בתהליך בניין הכוח". **מערכות**.
- פינקל, מאיר (אפריל 2022). "בין הערכה להשפעה על המציאות. מדוע הבנות שהתפתחו באמ"ן על חיזבאללה השפיעו באופן מוגבל על היערכות אמ"ן וכלל-צה"ל למלחמת לבנון השנייה?". **המרכז למורשת המודיעין**.
- פינקל, מאיר (2 ביוני 2022). "האימון שלהם יהיה ישר ברטוב". **מערכות**.